

Братислав Атанацковић, Михаило Вучковић¹

ВРИЈЕДНОСТИ ЕКОСИСТЕМА И ПЕЈЗАЖА ДУРМИТОРА

Кључне речи: екосистем, пејзаж, Национални парк, деградација пејзажа, рекултивација предела, заштитна природа

Key Words: Ecosystem, Landscape, National park, Landscape degradation, Landscape re-cultivation, Enviroment protection

Дурмиторски простор, вјечита загонетка и изазов. Подстицај за мисаоност. Простор који се осећа и подсећа: Општа је задаћа очување живота на Земљи. Смијемо ли да се запитамо: Колико осећамо? Или: Колико осећам да ли толико и запажам? Усуђујемо ли се да прихватимо да је све што живи наш ближњи! Или: Квалитет ћемо мјерити оним што подсјећа на природу! То све зависи од тога да ли нам мирише земља која је ријеку родила. Гдје се затвара круг? Како настаје НЕ од Земље до Неба свему ономе о чему Дурмитор не казује. У свијетлу тога намјерни смо размишљати о пејзажу.

УВОД

Опредијелили смо се за полазно становниште у коме је пејзаж себи својствена свеобухватност услова дјеловања и посљедица уз најпотпунију синхроност, која у сваком тренутку изражава стање које је билансног карактера у односу на све што је предходило. Затим, услове постављамо на позицију елемената који се међусобно разликују те они могу да буду природни, друштвени и технички. Пејзаж је дакле цјелина природе заједно са оним што је човјек учинио, који као систем одређује спољашње визуелно-естетске одлике.

ТИПОВИ ПЕЈЗАЖА

У даљој анализи слиједила би дискусија на тему типологије пејзажа коју тражимо у резултанти утицаја наведених природних, друштвених и техничких елемената. Она се као генетска нит провлачи кроз бројне процесе, доводећи их у међусобну везу, сврставајући их у закономјерне низове. Типологија пеј

■

1

Проф др Братислав Атанацковић, Географски факултет Београд, Академски брџ
3; Др Михаило Вучковић, Подгорица.

жажа је незамислива без издвајања просторних цјелина и њиховог, овој сврси намијењеног, система писања. Треба, значи, уочити и дефинисати постојеће системе као природно-територијалне комплексе или типове пејзажа; истаћи оно што сматрамо да је у њему реализовани утицај човјека. То би се могло рећи и овако: Нужно је да ове природне системе сагледамо у интервалу између стабилног и критичног стања динамичке равнотеже. Због чега ово истичемо? Због тога што сви издвојени типови пејзажа не одражавају утицај човјека у њима. То ова типологија и не може изразити све до оне критичне границе када пејзаж излази из екосистемског односа. Онда је то већ посебна типолошка јединица - антропогени пејзаж. За њега морамо да подвучемо да процес обликовања антропогеног пејзажа као и његова битност не лежи у спречи дјеловања прородних агенаса. Антропогени тип пејзажа нема са свим другим типовима пејзажа скоро ничега заједничког, сем што се у њему одвија процес живљења, али са себи својственим последицама. Он, значи, поседује аутономност, коју у том смислу не поседују остали типови пејзажа. У антропогеном пејзажу нема неких општих својстава, као што су екосистемски односи, који су заједнички свим осталим типовима пејзажа. Међутим, својства антропогеног пејзажа, у овом или оном виду, као и у овом или оном интензитету, преливају се на све остале типове пејзажа, пропорционално величини утицаја човјека на сваком дијелу простора у оквиру одређеног пејзажног типа. Ако желимо да ову евидентност докажемо онда је морамо систематизовати у зависности од степена изобличавања природних односа у природној средини и промјена унијетих дјеловањем човјека краће речено стање пејзажа. На бази тога предлажемо да се у оквиру свих издвојених типова пејзажа, сем антропогеног, стање пејзажа градира са четири могућности као: првобитни, природни, културни и девастирани пејзаж.

Првобитни пејзаж се у нашим условима среће врло ријетко. Обично је запажен у неким планинским подручјима. Подручје планине Дурмитор је једно од њих. Одликује се ненарушеном биолошком равнотежом од стране човјека. Дакле, ради се о систему који је природно уравнотежен, са одржаном или неизмијењеном способношћу за саморегулацију.

Природни пејзаж се везује за подручје које је изложено утицају човјека, али чији утицај није проузроковао битније промјене у процесу саморегулације.

Културни пејзаж је својствен подручјима која су објекат интензивне дјелатности човјека. Као последица ове дјелатности су настале промјене у систему природних услови као и просторних елемената. У културном пејзажу је нарушена природна способност за саморегулацију што условљава неопходност промјене одговарајућих мјера заштите и њега које су потребне за одржање равнотеже.

Девастирани пејзаж је својствен јако раубованим подручјима и последица је или интензивног развоја индустрије и процеса урбанизације или неадекватног начина коришћења земљишних ресурса у шумарству и пољо-

привреди. То су простори експлоатисане природе гдје су природни сисеми веома поремећени У пејзажним карактеристикама доминирају елементи унијети од стране човјека.

ОКВИР ЗАШТИТЕ ПЕЈЗАЖА

Заштита пејзажа, у ширем смислу, подразумијева читав низ мјера које обухватају дјеловање у правцу задржавања природних одлика, које пејзаж већ има. Те одлике, прије свега, условно произилазе из својстава природно-географске средине, у којој се пејзаж налази као њен специфични израз. При томе се мисли на његов визуелно-естетски израз. Све присутне мјере у којима се дјелује у правцу задржавања природних одлика пејзажа морају бити подвргнуте преиспитивању уз укључивање проце са њиховог претварања до одговарајућих мјера које осигуравају задржавање или враћање биолошке равнотеже у природно-географску средину. Ово истицање биолошке равнотеже у природно-географској средини не подразумијева биолошку равнотежу као циљ заштите пејзажа. Биолошка равнотежа је средство заштите естетских одлика пејзажа које могу да подлегну некорисним трансформацијама због дјеловања човјека. Можда би уз ово могла да иде примједба: Због чега ове мјере којима човјек дјелује на пејзаж, сматрамо страним пејзажу? Ово има дубоког смисла из разлога да ништа што нас може окружити у простору не губи својство пејзажа тога простора. Друго, цјелокупно дјеловање човјека кроз процес општег развоја, који подразумијева развој човјека као друштвеног бића; развој индустрије и урбанизације и свих видова дјеловања човјека у смислу реализовања овог тренутка цивилизације. Подразумијева и одређено вријеме. То вријеме је уједно и вријеме настајања пејзажа којег човјек ствара. Све што се на тај начин ствара одраз је и тежње онога који ствара. Достигнути ступањ цивилизације као и њена даља прогресија је у томе смислу сигурно циљ човјека и за човјека који се не може негирати. Међутим, пејзаж који ту цивилизацију прати и који је одражава у садашњем тренутку, као и даља прогресија пејзажа, нијесу човјеку циљ. Код заштите пејзажа тежимо враћању природи. Због чега? Разлог је у биолошкој природи човјека. Ако можемо да истичемо да је састав протоплазме човјека готово исти са саставом морске воде из разлога што је море колијевка живота, због чега не би човјекова биолошка веза са средином била довољан разлог да се жељени пејзаж, ка којем тежимо, стави у оквир који чине усаглашени природни процеси који се испуњавају биолошком равнотежом. То је једина потреба даље еволуције човјека. Због тога смо и рекли да заштита пејзажа подразумијева дјеловање у правцу задржавања природних одлика које пејзаж већ има. Присуство тих природних одлика потврђује могућност даље еволуције човјека. Томе би се могла придодати и конзервативност у ставу јер тежи одржању већ постојећег система. Међутим како еволуција подразумијева кретање напријед и само напријед, то заштиту пејзажа ставља у активно стање које одржање постојећег стања остварује трансформацијама у једном

новом кориснијем систему. У вези са предходно изложеним нужно је систематизирати неке појмове који произилазе из начина примјењивања одређених мјера у циљу очувања и заштите пејзажа.

Заштита пејзажа

Заштита пејзажа је низ мјера које је могуће примијенити на пејзаж, које су са њим у хармонији и који је мало промијењен утицајем човјека. Ове мјере теже зацавању стања непромијењених природних елемената пејзажа и њиховом задржавању у систему у коме сваки од тих елемената у оптималном степену учествује у осигурању биолошке равнотеже. Овако схваћеној заштити пејзажа доприноси свака конзерваторска дјелатност примјењена кроз заштиту појединих елемената и дјелова природе. Међутим, мјере заштите су примјењене само на неке природне објекте или подручја, која имају посебно културно или друштвено-научно значење. У односу на цјелину природно-географске средине овакве мјере заштите пејзажа изражавају се у сталном упозорењу на принцип рационалног искоришћавања те средине од човјека. Усаглашеност између човјека и принципа рационалног искоришћавања налази израз у првобитном пејзажу, као и у нешто више промијењеном дјелова њем човјека - природном пејзажу.

Његовање пејзажа

Његовање пејзажа обухвата цјелину мјере које имају за циљ спречавање таквих промјена изазваних људским привређивањем које доводе до поремећаја биолошке равнотеже. Као примјер наводимо уклањање штета насталих као резултат ранијег вида привређивања. То може да се илуструје преиначавањем и натурализацијом шумских култура, анализом и решавањем станишних проблема. Циљ ових мјера је реализована тежња ка рационалном искоришћавању и гарантованој продукцији. Задаци у оквирима његовања пејзажа се у знатном степену односе на пољопривреду и дотичу како биљну производњу, тако и сточарство. Циљ његовања пејзажа је спречавање трансформације културног пејзажа и прелазак у девастирани пејзаж. Оно има карактер оздрављења пејзажа у случаје вима када пејзаж прати нестајање воде, преисушивање земљишта, загађење воде, промјена локалног климата и сл. Томе треба придодати заштиту земљишта од ерозије, заштиту ратарских, повртарских и шумских култура, примјеном биолошких метода и рационално спроведених мелиорација. Као што се види, његовање пејзажа обухвата комплекс мјера које делују прије свега на биолошке елементе пејзажа. При свему томе није могуће мимоићи утицаје тих мјера на естетске и визуелне одлике пејзажа.

Формирање пејзажа.

Формирање пејзажа обухвата низ сложених мјера које се примјењују на пејзаж, који је значајно измијењен неодговарајућим привређивањем а у циљу његовог преструктурирања и усклађивања са захтјевима биолошке

равнотеже. То деловање се односи прије свега на девастирани пејсаж или на подручја изложена интензивном коришћењу у вези са развојем индустрије или урбаних цјелина. Практично гледано и овај низ мјера, које се односе на формирање пејсажа тежи ка стварању оптималних услова за живот уз рационално искоришћавање ресурса и производних сила природе.

У оквиру овога рекли бисмо нешто и о "сеоским парковима". Сеоски паркови су спонтано настала композициона рјешења у простору, која прате сеоски предео. Богати су визуелним ефектима. Не може се рећи да сва села имају карактер сеоских паркова. Најчешће су то она села у којима су присутни елементи споменичког традиционалног грађевинарства. Неријетко ови паркови имају и значајну завичајну дендролошку вриједност. У том смислу морала би се изнаћи одговарајућа форма правне заштите обзиром на могућност њиховог коришћења у дидактичке, културне и рекреативне свхе.

Рекултивација девастираног пејсажа

Рекултивација пејсажа обухвата низ мјера којима се обавља трансформација пејсажа уништеног досадашњим начином коришћења простора у циљу поновног враћања његове производности. То се односи на све терене уништене деловањем индустрије или на шумска земљишта која више немају шуме, огољеле камените просторе и тд. Све те површине назвали бисмо једним именом "неуживајуће површине". У вези са оним што је изложено у анализи појмова његовање и формирање пејсажа потребно је напоменути да мјере рекултивације излазе ван раније датих квалификација. Овђе је ријеч о уништеним природним елементима пејсажа који се не могу више обновити, синхронизовано са делатношћу чијом су посљедицом настали. То је комплекс мјера великог интензитета, прије свега, које су условили исто тако велики разлози као што су механичко уништавање, промјене водних односа, загађење вода, ваздуха и земљишта и сл. На територији Националног парка Дурмитор и шире евидентне су површине на којима је уништена шума. На већини таквих површина присутне су ливадске формације које су стицајем околности довеле до неке секундарне стабилности, у односу на биолошку равнотежу и комплекс природних елемената физичко-географске средине. То је у пејсажном смислу дефинисан појам као скуп визуелних ефеката који прати ливадске просторе. Са пашњачким површинама ситуација је сасвим друга. На пашњацима је преовлађујуће присутна сукцесија свих интензитета поремећености ове секундарно стечене стабилности настале након сјече шуме. Разлог свој тој шароликости је у интензитету коришћења који је надмашио интензитет природног обнављања. Резултат из овога односа је увијек негативан.

То нас са прогресијом вриједности довело до неопходних мјера *рекултивације*. У дурмиторским условима најподеснија је тзв "шумска рекултивација", све до висина горње границе шуме. То значи да сходно условима подлоге, земљишта, експозиције, надморске висине, влажности станишта и сл.

треба планирати и примјењивати одговарајуће узгојне мјере у подизању шумских култура. У висинама изнад горње границе шуме такође се треба у начелу придржавати услова одређених биолошких процеса ка поновном успостављању поремећене природне равнотеже.

ЗАКЉУЧАК

Ови резултати до којих се дошло анализом пејсажа Дурмитора у теоријско-методолошком смислу су примјењиви и за друге просторе. У основи са пејсажом изанизирали смо однос човјека према простору и сопственом окружењу. У времену када се Црна Гора дефинише као еколошка држава морамо схватити да за ту дефиницију није довољна само природа већ су потребни и људи са одговарајућим навикама и односима према животу. Ми смо анализирали и предлагали мјере којима би човјек био кориснији и себи и природи. Остаје отворено питање да ли ће неки каснији људи бити задовољни резултатима које те мјере проузрокују. У спрези тога тражимо вриједности екосистема и пејсажа Дурмитора.

Branislav Atanacković, Mihailo Vuković

THE VALIDATES OF THE ECOSYSTEM AND THE LANDSCAPES OF MOUNTAIN DURMITOR

Summary

The results contained here have been obtained from landscape considerations on Mt.Durmitor and a review of the theory and methodology and may be applied to other areas,too. Basically, together with the landscape we analyzed Man's attitude towards environment. As Montenegro is proclaimed an ecological state we must understand that not only the nature is to fulfill that task but also people with appropriate habits and attitudes towards life. We have analyzed and proposed measures by which Man would be more beneficial both to him and to the nature. In that framework we will be investigating the values of the ecosystems and landscapes on Mt.Durmitor.